

POSZLER GYÖRGY

Pozsonyi úti apokalipszis

A NAPLÓ ÉS AZ IKREK HAVA

*„Mikor harapni kezd a bárány
s a bűgő gerle véres húson él,
mikor kígyó fűtyül az úton,
s vijjogva fűjni kezd a szél”*

A vers, a *Csütörtök* három erőszakos, önmaga ellen forduló halál után vonja le a költői következtetést. Feje tetejére állt a világ. Megfordultak az eddig érvényes előjelek. A szelídség jelképe, az áldozati bárány harapni kezdett. A szép szerelmet bűgő gerle véres húst zabált. A halkán sziszegő kígyó a gyilkosok jókedvét fűtyülte. A szél pedig fűjta az utolsó ítélet eljövételét. '39 májusa van. Tizennégy hónappal az Anschluss után. A környezet felvette az ember fiziognómiáját. A megvadult emberi világ megvadította a természet világát is. Halál uralta emberi-természeti rend. Amelyben az ember dehumanizálódott, a természet denaturalizálódott. Ám nem a bölcs halál, hanem a gyilkos halál uralkodik. Amely nem beteljesíti, de megszakítja az emberi létet. Az első áldoztat – logikusan – a lét törékenységét hordozó és kimondó költő. Ő vezet Hispániában a fényes kés elé. Az igazról tanúskodik. Meg is ölik érte, mert maga még sohasem ölt. Alkalmatlan a gyilkosból áldozattá, áldozatból gyilkossá vezető út oda-vissza megtételére. Rossz, értelmetlen, ijesztő halál. Jó, értelmes, elnyugtató halál csak az álmokban létezik. Álomban lehet más halál. Ami után mélységes, telített csönd hallgat. Vagy ilyen lehetett a gyerekkor emlékeiben élő poétikus régi, álom-elmúlás. Amikor rézbőrű volt az alkony, és hősi a halál. Talán az emberi kapcsolatok legkiszolgáltatottabbika, a szerelem adhat a rossz halál ellen védelmet, a jó halálnak értelmet. Amikor a rossz halál félelmét felemelt mákvirágszirommal űzi el. Hogy benne a halálon, mint egy álmon, átesni lehessen. Az ősz és az elmúlás fölé emelkedve. Érett költészete ebből, a feloldhatatlan halálkomplexusból közelíthető. Mert ekkor már – a po-koljárásához közelítvén – minden történésnek más távlatot ad a halál.

Hogy mindez egyéni apokalipszisába, gyötrő halálkomplexusa napi életvitelébe, hétköznapi realitássá válásába torkollik, arról legegységesebben naplója tanúskodik. Két hónappal az apokalipszis tünettanát megjelenítő vers születése és tizennégy hónappal az apokalipszis valóságát megmutató politikai lépés, az Anschluss megtörténte után – nem tudva, de érezve, hogy utoljára – Párizsba utazik. Megérezés és meglátás, tegnapi álom és mai valóság, múltbéli emlék és jelenbeli tapasztalás egymásba folyik. Egyértelműen élet-

rajzi költészet. A költészet értelmezi az életutat. Az életút létrehozza a költészetet. A Napló és az Ikrék hava mutatja a valódi ihletettséget. És kínál egy magyarázatlehetőséget is.

Az alvilágba való leereszkedés folyamatát tehát a Napló érzékelteti. '39 júliusában indulás – láttuk már, hogy utoljára – Párizsba. Bécsen, vagyis az alvilágon, a harmadik birodalmon át. A Westbahnhofon éri a döbbenet. Bokacsattogások és karlendítések a hétvégi, ünneplő tömegben. Az apokalipszis, János jelenéseinek képei villannak fel a rendszeres bibliaolvasónak. Karszalagok és vállpántok igazítanak el a jelenet félig már alvilági eclair-obscurjében. Itt emelkedik a naplóbejegyzés líraian pontos művészi prózává. Mert meglátja az őt körülözlő tömegben a Jelenések napba öltözött asszonyát. Aki megszülheti üdvözítő-felszabadító fiúgyermekét. És látja a rátámadni akaró sárkányt is. A hétfejű, vörös vadállatot. Meg a Jelenések másik szörnyét. A földből kinövő kétszarvút. A jó és rossz, az üdvözülés és kárhozat örök küzdelmét. Mihály arkangyalt, ahogy harcol velük. Ettől elevenedik meg egy korábbi, Pozsonyi úti éjszakai vízió. Amit egy autó elütötte kiskutya sírása, az erőszaknak kiszolgáltatott kreatúra fájdalmas panasza hívott elő. Az éjszaka felvillanó fényeiben megjelenő napba öltözött asszonnyal és előtte a fogait kivillantó, tátott szájú vörös szörnyel. Aki várja a születni vágyó fiút, hogy elpusztíthassa.

Megrettenésében olvasni kezdi az álmából felvert Fanninak a Jelenéseket. Ezután jön a félelmetes előreutalás. Reggel Fanni a Bibliával a kezében könyörög. Hogy ne nyúljon hozzá a szöveghez. Ez az előhang a Napló legmegrendítőbb vallomásához.

Tehát a Napló tanúskodik a feltárló apokalipsziszról. Ezért is érdemes – az *Ikrék hávával* együtt – megidézni... Arról az apokalipsziszról van szó, amit a *Csütörtök* című vers – az eddig érvényes előjelek megfordításával – már költőileg előrejelzett. Ezzel az apokalipszissal kezdődik a meggyilkolásához vezető emberi-költői pokoljárása. Kibontakozik a naplóban egy rövid idill is. Az utolsó néhány hét Párizsban. Idill. Ellentételezi a megelőző apokalipszist, a követő tragédiát. Pontosan az a szerepe, mint a nagy formátumú drámákban. Megállítja egy pillanatra a folyamatokat. Hogy annál élesebb legyen az elkerülhetetlenül tragikus végkifejlet robbanása. Annál nagyobb a szöveg feszültsége, mert tudható: hogy a pokoljárás, az indító apokalipszis és a végző tragikum, tehát a végkifejlet nélkül a pálya ígéretesen indul. Az ígéretes indulásnak legalább két összetevője megemlítenő.

Először Sík Sándor közelsége a szegedi pályakezdésben. Hozzászámítva ehhez Sík tanítványainak körét. A szegedi fiatalok művészeti kollégiumát is. Tehát ott van a nagy pedagógus közvetlen közelében. Aki a tudományosan újra megvizsgálandó Prohászka Ottokár, az emberileg és történelmileg ragyogóan sugárzó Márton Áron mellett van a XX. századi magyar katolicizmus legjobbjai között. A piarista cserkészlet híres vezetője. A katolikus költői megújulás központi alakja. Neves irodalomtörténész. Készülőben van a Zrínyiről és Pázmányról írott monográfia, mögötte van a fejlődéstendenciát vázolni akaró nagy kísérlet, a Gárdonyi, Ady, Prohászka. És készül átfogónak ígérkező nagy esztétikája is. Körülötte pedig a közvetlen tanítványok. Buday György, a világhírűvé váló fametsző; Ortutay Gyula, az akkor jelentősnek induló néprajztudós; Baróti Dezső, a kiváló irodalmár-esszéista; Tolnai Gábor, az ígéretesnek tűnő irodalomtörténész; Hont Ferenc, a bátran kísérletező színházrendező; Erdei Ferenc, a paraszti polgárosodás szociológusa. És közöttük a pályakezdő Radnóti Miklós. Aki Sík Sándor mellett Zolnai Béla tanítványa is. A kiváló stíluskutatóé és romanistáé. Aki a Minerva egyik meghatározó szerzője. Vagyis a szellem-

történeti irányzat és módszertan egyik hazai meghonosítója. Fontos szellemi közösség ez. Egy még nem létező, de lehetséges másik Magyarország megteremtésének kísérlete.

Másodszor ígéretes költőként ott ül a Nyugat asztalánál. Jelképesen szólva: Babits fényében és árnyékában. És meg-megjelenik a szellemi-irodalmi kegyhellyé váló Előhegyen is. Esztergomban, Babits ágya mellett. Akkor is, amikor a szellemi színvonalat és irodalmi rangot reprezentáló mester már „csak csont és bőr és fájdalom”. Vagyis ott van a lapot lényegében csináló Gellért Oszkár; az esszéíró nemzedéket képviselő Halász Gábor; A legközelebb álló költő barát Vas István; a Babbitstól íróvá avatott Cs. Szabó László között. Az irodalom igazi nagy kérdéseiről beszélgetnek. Babits hagyatékáról, a Nyugat örökségéről, egy versbefejezés változatairól, a daktilusok megőrzéséről. Vagyis a magyar irodalmi kultúra épen tartásának, túlélésének lehetőségeiről.

Azaz két fontos, felnevelő műhely. Amelyekben indulhat a pályakezdő műveket megteremtő életút. De a lehetőségeket megfojtja az apokalipszis fullasztó légköre. Amikor indul a pálya, vallásgyalázásért perbe fogják. Amikor kibontakozik, munkaszolgálatra behívják. A kitagadottak modern rabszolgahadseregébe. Költői virágkora előtt a bori alvilág majdnem-haláltáborába hurcolják. És remekművei évadán meggyilkolják Abdán.

A közvetlenül a '39-es apokalipszis után született Ikrek hava és a '34-től – nagy kihagyásokkal – évekig vezetett Napló kirajzolja egy költői prózában írott lírai önéletrajz körvonalait. Amelynek középpontjában az öntudatra vagy éntudatra ébredés történelmi és pszichológiai lépcsőfokai állnak. Az Ikrek hava igazi tárgya a ki is vagyok én dilemmája, A Napló igazi tárgya és a hova is tartozom én dilemmája.

Az Ikrek havában talán nem is a szerkezet, az idősíkok váltása és az elbeszélői pozíció alakulása a legizgalmasabb. Persze értékeiben mindez benne van. De érdemes megjegyezni, hogy a mű születésekor, a modern, klasszikus modern próza világirodalmi átöröklése után vagyunk. Tehát Proust az apró érzéki jelenségek elemzéséből, az elbeszélői tudat középpontba állításából, az időélmény szubjektívvá tételéből egy új epikai világot felépítő regénytörténeti forradalma után. És Joyce tudatáram-technikájának kísérlete után. Nem is beszélve Woolf az idősíkokat egymásra pörgető játékosan komoly regényszerkezeteiről. Hozzáteve, hogy e művek egy része már magyarul is kezdett megjelenni. Sőt, hazai adaptációjuk és kritikai feldolgozásuk is megkezdődött. Például Szentkuthy Miklós szépirodalmi életművében és Németh László Proust-tanulmányában. Meg természetesen Szerb Antalnak az egész műfaj történeti forradalmat feldolgozó, monográfiái értékű nagyesszéjében, a Hétköznapiak és csodákban. És nem is a mű teoretikus előzményei vagy indításai a legizgalmasabbak. Igaz, Bergson tartamfogalma ott van a szövegben. Az elbeszélő érzéki élményeinek, villanó felismeréseinek, megőrzött emlékeinek egymásra rétegződéseiben. És még meghatározóbban jelen van Freud. Aki tudósként és íróként is igen fontos a számára. Haláláról naplójában is megemlékezik. A tudat szerkezetének „legalsó” szintjével van jelen... Ami az egyik tudatmodellben a tudatos és a tudatelőtti „alatt” a tudattalan. A másikban a felettes én és az én „alatt” az ösztön. Tartalmazván a psziché közvetlenül vagy közvetetten örökölt tartalmait mellett a kora gyerekkor pszichés traumáinak lerakódott emlékeit. Ahogy mindezeket pompásan elemzi Ferencz Győző kítűnő monográfiája. Ám ezeknél lényegesebbek a gyerek- és fiatalkor sikeres vagy sikertelen, feldolgozott vagy feldolgozatlan kapcsolatteremtési kísérleteinek emlékei. És ezekben az öntudat és haláltudat összetevőinek a kialakulása. Így a szaggatott, különböző idősíkokat egymásra csús-

tató történetnek valójában három csomópontja van. Az Ágival, a kishúgával való kapcsolat pszichés alakváltásai. Az apa halála átélésének kora kamaszkori lélektani drámája. Születése történetének, létezése tétjének és árának traumatikus tudomásulvétele, és ami a három csomópontból összeadódik. A ki is vagyok én dilemmájának megválaszolási kísérlete.

A kishúgával való kapcsolat alakváltásaiban a közösen átélt kivégzési emlék vagy látomás a kiindulópont. A folyamat pedig a féltestvér tényleges testvérré válásának fizikai-pszichikai tünettana. Ági gyermektestének hozzásimulása a konyhai szennyesládára való éjszakai száműzetésben. Nedvesen meleg orrának nyoma fázósan meztelen hátán. Félnék csókjának lehelete feléje fordított tarkóján.

Az apa halála átélésének lélektani drámájában a rokonokhoz való éjszakai út a kiindulópont. A kisfiú megy, hogy a halálos betegség híret megvihesse. Ez pedig a nevelőanya szülőanyává válásának felnövelő-átlényegítő fordulata. Ahogy a félelem leküzdésében Winnetouvá avatja. És valódi anyaként néz utána a messzire induló vonatnak. Ez folytatódik a felnőttkori találkozáskor is. Amikor nevelőanya és fogadott nagybácsi a választott kapcsolatokból a született kapcsolatokba magasztosulnak.

E folyamatok tetőződnek születése tényleges történetének megismerésében. Ami létének árára, anyja és ikertestvére halálára ébreszti rá. E ráismerés felszíni rétegében félárvából egész árvává teszi. De ugyanez a ráismerés mélyrétegében magatartása erkölcsi hibátlanságában nevelőanyját szülőanyjává, magatartása érzelmi hibátlanságában féltestvérét egésztestvérvé emeli.

A halál jegyében születés tudata egyrészt hozzáköti létét és költészetét az elkerülhetetlen halál gondolat- és érzésköréhez. Másrészt azonban közelebb is visz a ki is vagyok én dilemmájának megválaszolásához.

A Napló az én a haláltudat jegyében való megtalálása és értelmezése után a hovatarozás és a kapcsolatteremtés keresésének lírai drámáját tartalmazza. És mivel a kapcsolatkeresési kísérletek többnyire eredménytelenek, a fokozatos magára maradás, elmagányosodás folyamatát is. E szempontból sorsdöntőek a napló szövegébe ékelt szubjektív produktumok, publicisztika értékű levelek. Főképpen a Gáspár Zoltánnak és Komlós Aladárnak írott két levél. Ami a ki is vagyok én dilemmájának megválaszolási kísérlete után határozottan a hova is tartozom én dilemmájának felvetését jelenti. A Gáspár Zoltánnak szóló levél egyértelműen elutasítja a Szép Szóval való együttműködés, de akár csak együttérzés lehetőségét is. Teszi ezt egyrészt egy régi barátság megszakítása árán, másrészt pedig az októbrista örökség, a polgári radikális álláspont megtagadása árán is. Amelybe nemcsak Fejtő Ferenc és Ignó Pál számíthat bele, hanem Károlyi Mihály és Jászi Oszkár is. Hogy mindez a Gáspár Zoltánnal, a minden szélsőségtől elhatárolódó kérlelhetetlen demokratával való vita során történik, a gesztust még meggondolandóbbá teszi. Gáspár Zoltán alakját halála jelképessé emeli. Az, hogy nem tudni, Pest ostromának utolsó pillanataiban német vagy orosz golyó, náci vagy bolsevista fegyver gyilkolja meg. A polgári demokratákat elutasítva, a népiektől távol maradván, elszigetelődik a népi-urbánus vitától, a hazai demokratikus gondolatot megosztó szekértáborok mindegyikétől is. Komlós Aladár közeledését pedig egy zsidó irodalmi antológiában való részvétel tárgyában utasítja vissza. A zsidó kisebbségi öntudatból a magyar nemzeti hagyományba, a született zsidó vallásból a választott katolicizmusba lép át. Mindkét lépést őszintén teszi. Mindkét lépést morálisan sikeresen-praktikusan sikertelenül teszi. Az elsőt, a magyar költővé levést Csá-

szár főtörzsőrmester két csattanós megalázása érvényteleníti. A másodikat, a katolikussá válást a táborvezetés fehér karszalaggal jutalmazza.

A világ és önmaga által is halálos magányra ítéltten kerül szembe – láttuk már – Bécsben '39-ben az apokalipszissal, a Jelenések könyve világával. Amit a környezete inspirál, képzelete vizionál. Ez avatja a Napló és az utána következő pokoljárás szerkezetét szinte megtervezetten szépirodalmivá. Bécs apokalipszisének – a Naplóból láthatóan – Párizsi idillje követi. Párizs idilljét pedig – az életút ismeretében – Bor tragédiája zárja le. Párizs és általában ez utolsó francia út idilljét egyszer részletesebben kellene elemezni. Most csak néhány mozzanatot. A Rue Cujas magyar irodalmi emlékhellyé válik. Nincs magyar irodalmár, aki Ady Szent Mihály útján ballagva ne mormogná magában: "A Boulevard St. Michel s a Rue/ Cujas sarkán egy kissé lejt a járda." A metróállomások nevei pedig – a Chatelet és a Denfert-Rochereau között mesteri magyarsággal rendeződnek. No, meg a könyvárusok ládái az Odéon mellett és a Szajna-parton. Itt szorul össze minden Párizst járt értelmiségi szíve. Az intellektuális idill a vidéki utat is körülengeli. Rouen gótikája nemcsak Corneille-t és Flaubert-t idézi. De hazai remniszcenciákat is hoz. Nem beszélve az Ermenonville-t is megemelő, szelíd őszt ígérő... békéről. Amiben nemcsak Rousseau emléke van benne. Hanem az emberi és polgári létet nosztalgizáló Csokonaié is.

De a párizsi idill – a Naplón innen és túl – csak kontrasztoló bevezetés a végső pokoljáráshoz. A Quartier-t a Lager Heidenau követi. A metrón utazást a bori halálmenet. Ez már nem a Boulevard St. Michel vidéke, hanem az abdai tömegsír.

Az Ikek hava és a Napló ebben az összefüggésben is értelmezhető.

Az apokalipszisben feje tetejére állt a világ. megfordultak az eddig érvényes előjelek. Majd jóval később ismét lábára állt a világ. És visszafordultak az eddig érvényes előjelek. Ám ezt már nem érte meg. Csak álmodott róla Veresmarton.

*„S a föld bölcs rendje visszatér, amit
ó csillagok szakállas fénye áztat
állatok s kalászkok rendje ez, nehéz
s mégis szelíd szolgálati szabályzat.”*